

Handreiking Gebiedsprocessen voor Gemeenten

De gemeente als partner: op weg naar een nieuwe samenwerking met boeren in het landelijk gebied.

Auteur: Esther Keijser - Gemeente Bergen (NH)
M.m.v.: Danielle de Nie - Boer & Landschap

Fotografie: Carilijne Pieters

Voorwoord

Voor u ligt de handreiking gebiedsprocessen voor gemeenten.

Deze handreiking is geschreven gebaseerd op de ervaringen met het gebiedsproces in de polder Egmondermeer waarin de gemeente Bergen op een vernieuwende manier probeert samen te werken met veehouders en andere belanghebbenden in het gebied.

In deze handreiking worden de lessen gedeeld die de afgelopen jaren zijn opgedaan, zowel binnen het gebiedsproces als met het politieke proces én met het ontwikkelen van een gemeentelijk instrumentarium. Hiermee hopen we andere gemeenten te inspireren om samen met de boeren in een gebied een proces aan te gaan en op een open, lerende manier te werken aan de transitie van het landelijk gebied. In plaats van een rapportage aan de subsidieverstrekker (in dit geval de Provincie Noord-Holland in het kader van de Voedselvisie) is gekozen om een handreiking te schrijven waar ook andere gemeenten hun voordeel mee kunnen doen.

Dit rapport geeft geen blauwdruk voor hoe gebiedsprocessen uitgevoerd moeten worden. Het geeft wel een illustratie hoe de gemeente Bergen dit tot nu toe heeft gedaan en van de geleerde lessen. Het uitvoeren van gebiedsprocessen is complex en overal verschillend omdat elk gebied andere ondernemers en een ander landschap heeft. Dit rapport geeft een aantal principes mee voor een nieuwe manier van beleid maken in de landbouwtransitie; de overheid als partner, flexibel beleid maken door te experimenteren en onderzoeken in de praktijk in samenwerking mét het gebied. Ook wordt er door de gemeente nadrukkelijk rekening gehouden met de sociale aspecten van transities en het specifieke gebied, gericht op het creëren van handelingsperspectief. Ondanks dat het geen blauwdruk is zullen een aantal processtappen waarschijnlijk herkenbaar zijn, en wellicht ook inspirerend, ook voor andere gebieden.

Het gebiedsproces Egmondermeer - de processtappen en alle geleerde lessen en inzichten - vormt het hart van deze handreiking. Waar mogelijk zijn ervaringen van procesbegeleiders in andere gebieden betrokken om de bevindingen uit de Egmondermeer en inzichten te toetsen en te spiegelen. Deze gebieden zijn: Nederwoudse beek, Veenhuizerveld en pilot gebied De Valk (Gelderland), Kagerplassen (Zuid-Holland) en Bovenkerkerpolder (Noord-Holland).

Deze handreiking is tot stand gekomen door:

Auteur:	Esther Keijser	- Gemeente Bergen (NH)
met ondersteuning van:	Danielle de Nie	- Boer & Landschap
En met bijdrages van:	Gerdien Kleijer	- Gemeente Ede
	Helmer Wieringa	- Land & Co
	Jan Maarten Dros	- Wij.land
Fotografie:	Carilijne Pieters	

Deze handreiking is mede tot stand gekomen met financiële ondersteuning vanuit de provincie Noord-Holland.

Inhoud

Voorwoord 2

Samenvatting 4

1. Rol van de gemeente in gebiedsprocessen 6
- 1.1 Gemeentelijke belangen en verantwoordelijkheden in het buitengebied 7
- 1.1.1 Casus Egmondermeer 7
- 1.1.2 Handreiking voor gemeenten 9

2. Het gebiedsproces 11
- **2.1 Initiatiefase** 12
- 2.1.1 Casus Egmondermeer 12
- 2.1.2 Handreiking voor gemeenten 15
- **2.2 Start van het proces** 16
- 2.2.1 Casus Egmondermeer 16
- 2.2.2 Handreiking voor gemeenten 18
- **2.3 Van gesprek naar praktijk** 19
- 2.3.1 Casus Egmondermeer 19
- 2.3.2 Handreiking voor gemeenten 20

3. Werken aan een toekomstperspectief 22
- **3.1 Toewerken naar een gezamenlijk toekomstverhaal** 23
- 3.1.1 Casus Egmondermeer 23
- 3.1.2 Handreiking voor gemeenten 26

4. Politiek proces en borging 27
- **4.1 Politiek draagvlak creëren** 28
- 4.1.1 Casus Egmondermeer 28
- 4.1.2 Handreiking voor gemeenten 30

5. Gemeentelijke instrumenten 27
- **5.1 Omgevingsvisie** 32
- **5.2 Pachtbeleid & Grond** 32
- **5.3 Omgevingsprogramma** 33
- **5.4 Omgevingsplan** 33
- **5.5 Landschapsinvesteringsregeling** 33
- **5.6 Samenwerking gemeenten, provincie en rijk** 34

6. Reflectie 35
- **6.1 Reflectie op de gekozen strategie** 36

Bijlagen 37

Samenvatting

Deze handreiking laat zien hoe een gemeente gebiedsprocessen in het landelijk gebied kan vormgeven vanuit partnerschap, leren in de praktijk en een integrale afweging van publieke en lokale belangen. Op basis van de ervaringen in de Egmondermeer beschrijft dit document hoe beleid, procesinrichting, experimenten, politiek draagvlak en gemeentelijke instrumenten elkaar kunnen versterken.

De centrale les is dat gemeenten een betekenisvolle rol kunnen spelen wanneer zij hun betrokkenheid goed borgen in beleid, direct samenwerken met ondernemers in het gebied, ruimte maken voor vrijwilligheid en experiment, en het proces stap voor stap verbinden aan een langetermijnperspectief voor landschap en landbouw.

Het begint met het kijken in bestaand beleid en omgevingsvisie welke waarden de gemeente belangrijk vindt en hoe de belangenafweging voor de landbouw er dan voor een gebied uitziet. Zorg dat de afweging en het proces dat je wilt inrichten goed vastgelegd worden in beleid. Dit wordt de juridische onderbouwing in het vervolg ook richting andere overheden (bijvoorbeeld met betrekking tot het toestaan van bepaalde functies, ontwikkelingen of vergunningverlening). Hiermee wordt de rol die de gemeente neemt én de manier waarop de gemeente acteert geborgd en worden vanaf het begin alle waarden die de gemeente belangrijk vindt meegenomen en vastgelegd in het proces. Bij de afweging van waarden bleek de veehouderij een belangrijke rol te spelen in het beheer van het cultuurhistorische open weidelandschap. Daarom wilde de gemeente samen met de veehouders in een gebiedsproces verkennen hoe ze de transitie naar een duurzame veehouderij en landschap kan ondersteunen.

Op basis van het gebiedsproces in de Egmondermeer en gestaafd aan een aantal andere gebiedsprocessen hebben we een aantal ingrediënten voor het proces op een rij gezet. Hoe begin je het proces? Aan welke afspraken kun je denken, zoals over inzet, vrijwilligheid en vertrouwelijkheid. En welke stappen kun je nemen om je proces vorm te geven? De handreiking is geen blauwdruk maar geeft wel stappen aan die we in meerdere processen herkenden. Belangrijke lessen zijn; goed inventariseren en luisteren wat er speelt en direct werken met het gebied samen als partner en op vrijwillige basis. Werk gebiedsgericht: de balans tussen waarden als water, natuur, landschap, bedrijfseconomie en sociale kwaliteit is per gebied anders en vraagt om een lokale afweging.

Wanneer boeren zijn betrokken, er afspraken over het proces zijn gemaakt en belangrijke thema's van de ondernemers in kaart zijn gebracht is het belangrijk om te kijken welke stappen in de praktijk genomen kunnen worden. Het creëren van handelingsperspectief, toekomstperspectief en het opdoen van ervaring en inspiratie in de praktijk zijn daarbij de belangrijkste elementen. Alleen door te doen en te experimenteren kun je als gemeente leren welke instrumenten je kan ontwikkelen om handelingsperspectief te vergroten en hoe je je beleid kunt inrichten om werkelijke stappen in de praktijk te ondersteunen.

Uiteindelijk wil je een gezamenlijk beeld vormen over een toekomst waarin het verdienmodel van de boer, natuur, water en sociale waarden met elkaar in balans zijn. Werk toe naar een gedeeld toekomstverhaal voor het gebied; dat hoeft geen formele visie of kaart te zijn, zolang het maar richting geeft aan gezamenlijke keuzes. Denk in de visievorming tijdelijk voorbij de huidige restricties om scherper te zien welke instrumenten, middelen en keuzes op termijn werkelijk nodig zijn. Een toekomstbeeld krijgt juist waarde wanneer het laat zien welke voorwaarden ontbreken en welke systeemveranderingen nodig zijn om die toekomst dichterbij te brengen. Als bijvoorbeeld financiering, grondruil of passende vergoedingen nog ontbreken, dan hoort ook dat expliciet thuis in het verhaal over de toekomst van het gebied.

Het is belangrijk dat, bij complexe vraagstukken als een gebiedsproces, alle partijen vanaf het begin meeleren met het gebiedsproces, ook inwoners, ambtenaren, bestuurders en raadsleden. Hoe beter iedereen de complexiteit begrijpt, de belangenafweging kan volgen en zijn rol kan verkennen tijdens het proces, hoe groter de kans op een constructieve bijdrage aan het proces. Voor het creëren van politiek en bestuurlijk draagvlak is het niet genoeg om alleen rapporten of beleidsnotities te delen. In Bergen is daarom gekozen voor werkvormen die bestuurders, ambtenaren, inwoners en raadsleden in direct contact brachten met het gebied en met de vragen die daar spelen. Film, excursies, tentoonstellingen en lezingen bleken daarbij effectiever dan schriftelijke informatie alleen.

Ten slotte heeft de gemeente Bergen tijdens het gebiedsproces verschillende instrumenten ontwikkeld of verkend om de transitie naar een toekomstbestendige landbouw en een veerkrachtig landschap te ondersteunen. Deze instrumenten verschillen in juridisch gewicht en uitvoeringsniveau, maar hebben gemeen dat zij de lessen uit het proces vertalen naar bestuurlijke en ruimtelijke handelingsmogelijkheden.

De ervaringen in Bergen laten zien dat transitie pas werkelijk op gang komt wanneer ondernemers handelingsperspectief ervaren. Zolang veranderingen vooral worden gepresenteerd als verplichting of verlies, is de kans groot dat zij verlammend werken. Juist in gebiedsprocessen, waarin uiteenlopende belangen en lange tijdshorizonten samenkomen, is die relationele basis essentieel. De kwaliteit van de samenwerking bepaalt in sterke mate wat inhoudelijk mogelijk wordt. Een gebiedsproces dat ruimte biedt voor perspectief, vrijwilligheid en praktische verkenning vergroot daarentegen de bereidheid om mee te bewegen aan de transitie van landbouw en landschap in een gebied.

1. Rol van de gemeente in gebiedsprocessen

1.1 Gemeentelijke belangen en verantwoordelijkheden in het buitengebied

Hoe begint een gemeente aan een gebiedsproces? Dat kan op initiatief van de raad, het college, de ambtelijke organisatie of op initiatief uit het gebied zelf. Wanneer het initiatief vanuit de gemeente komt, bijvoorbeeld omdat er bepaalde opgaven in een gebied liggen, dan zal de gemeente inwoners en boeren willen uitnodigen en betrekken. Maar het initiatief kan ook vanuit het gebied zelf al begonnen zijn en later door de gemeente ondersteund worden. Voor een betekenisvolle start is het belangrijk dat het proces bijdraagt aan de omgevingsvisie en het bestaande gemeentelijke beleid. Alleen dan is er voldoende inhoudelijke en bestuurlijke basis om namens de gemeente te handelen, middelen vrij te maken en keuzes te verantwoorden. Als die basis ontbreekt, is het verstandig eerst scherp te krijgen welke belangen, waarden en verantwoordelijkheden de gemeente in het buitengebied ziet.

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de gemeente Bergen haar rol in het gebiedsproces stap voor stap heeft opgebouwd. Daarbij komen de omgevingsvisie, de verkenning in het buitengebied, het circulaire beleid, de bestuurlijke besluitvorming en het omgevingsprogramma aan bod. Samen vormen deze onderdelen de beleidsmatige onderbouwing voor een aanpak waarin de gemeente niet alleen reguleert, maar ook als partner optreedt en samen met ondernemers in de praktijk leert wat werkt.

1.1.1 Casus Egmondermeer

Hoe het begon: afweging van waarden

In 2021 zijn in de omgevingsvisie van Bergen de waarden van het landschap en het buitengebied vastgelegd. Daarbij is onder meer benoemd dat de gemeente grote waarde hecht aan het open cultuurhistorische landschap en aan de zichtlijnen richting de duinen. Ook zijn per deelgebied landschappelijke kwaliteiten beschreven, evenals bredere publieke waarden zoals schone lucht, schoon water, biodiversiteit, een gezonde bodem en, in relatie daartoe, minder gebruik van bestrijdingsmiddelen. Voor de landbouw betekent dit dat de gemeente agrarisch ondernemers wil ondersteunen bij de transitie naar natuurinclusieve of kringlooplandbouw. Tegelijkertijd erkent zij de belangrijke rol van veehouders als beheerder van het open weidelandschap.

In de Omgevingsvisie Gemeente Bergen 2040 beschrijft de gemeente haar lange termijnvisie op de ruimtelijke ontwikkeling. Kern wat betreft de landbouw is: een toekomstbestendige landbouw die in balans is met natuur en landschap, met natuurinclusieve en circulaire bedrijfsvoering als uitgangspunt. Oftewel: een landbouw die past bij de gemeente Bergen, het kenmerkende landschap, groen en met maatschappelijk meerwaarde. Een landbouw die gezond is voor mens, dier en natuur, én economisch perspectief biedt voor de boer.

Verkenning met behulp van het stimuleringsfonds

In 2022 is gestart met een verkenning onder agrarisch ondernemers in de BUCH-gemeenten (Bergen, Uitgeest, Castricum, Heiloo) naar de rol van veehouderij en bollenteelt in het buitengebied en naar de kansen en belemmeringen voor de transitie naar duurzamere landbouw en landschapsbeheer. Omdat er op dat moment nog geen uitgewerkt beleid en budget beschikbaar waren, is voor deze verkenning financiering aangevraagd bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Tijdens de verkenning zijn ongeveer twintig stakeholders geïnterviewd. Een terugkerende conclusie was dat veel veehouders willen verduurzamen, mits daar een realistisch verdienmodel tegenover staat. Daarbij verwachten zij van de gemeente vooral een faciliterende en ondersteunende rol.

De verkenning maakte ook zichtbaar hoe groot het belang van veehouders is voor landschap en leefomgeving. Wanneer bedrijven stoppen, verdwijnt vaak de agrarische functie, neemt de druk op verrommeling of de overgang naar vormen van grondgebruik die minder bijdragen aan landschapsbeheer toe. Daarmee verdwijnen niet alleen agrarische bedrijven, maar ook sociale samenhang, lokaal vakmanschap en het beheer van een karakteristiek landschap. Zonder geloofwaardig toekomstperspectief neemt de kans toe dat ondernemers afhaken.

Een belangrijk inzicht uit de verkenning was dat een gemeente het best in één concreet gebied kan beginnen wanneer zij werkelijk vanuit de praktijk wil leren. Een gebied moet daarbij klein genoeg zijn om direct contact te hebben met alle betrokken ondernemers en om de opgaven integraal te kunnen bespreken. Vanuit die gedachte is gekozen voor de Egmondermeer. Dat gebied bood ruimte om samen met de veehouders te verkennen hoe landbouw, natuur, water, landschap en toekomstbestendige bedrijfsvoering in samenhang konden worden benaderd. Bovendien speelde er niet al een lopend gebiedsproces of een speciale opgave.

Stappen op weg naar uitvoering

De gemeente had na de inventarisatie en tijdens het schrijven van het circulaire beleid nog geen budgetten voor een gebiedsproces. Het beleid circulaire economie werd geschreven met daarin de vraag aan de raad het gebiedsproces goed te keuren en hiervoor (klimaat) budgetten beschikbaar te stellen. Ondertussen werd voor het gebiedsproces een subsidie bij de Voedselvisie van de provincie aangevraagd en verkregen. Tijdens de toekenning van de subsidie keurde ook de raad de additionele budgetten en de inhoudelijke opzet goed. Het gebiedsproces kon hierdoor een goede start maken.

De waarden die in de omgevingsvisie zijn vastgelegd, zijn in eerste instantie uitgewerkt in het beleid Circulaire Economie. De landbouwsector is een van de belangrijke gebruikers van grondstoffen in de gemeente en daarom een van de vier pijlers binnen het circulaire beleid geworden. Dit gaf de mogelijkheid om klimaatgelden in te zetten en gemeente bijdrage aan te vragen voor het uitwerken van de omgevingsvisie en het nieuw te vormen circulaire beleid. In het circulaire beleid heeft de raad vastgesteld dat “De gemeente stelt voor het beleid, doelstellingen en een visie voor de transitie naar natuurinclusieve landbouw in een participatief proces, samen met de stakeholders uit het buitengebied, vorm te geven.”

Uit het Omgevingsprogramma:

“De gemeente kiest voor een realistische stapsgewijze aanpak die past bij de fase van de transitie en die aansluit op de verschillende niveaus van natuurinclusieve landbouw waar de agrarische bedrijven binnen de gemeente zich bevinden — van bedrijven die vooral voldoen aan wettelijke normen tot bedrijven die al volledig natuurinclusief werken.

1. Zoektocht samen mèt agrariërs: Kennis, ervaring en perspectief van de ondernemers is onmisbaar voor een realistische en uitvoerbare aanpak. In de Egmondermeer werkt de gemeente samen met agrariërs aan praktijkgericht onderzoek, die als leeromgeving fungeert.

2. Ondersteunende en stimulerende maatregelen aansluitend bij de verschillende NIL-niveaus Op basis van vrijwilligheid biedt de gemeente ondersteuning; van laagdrempelige stimuleringsregelingen voor biodiversiteit voor bedrijven in de beginfase tot verkenning van een bio-regio voor bedrijven die al ver gevorderd zijn.

3. Gerichte sturing via de Omgevingswet en gemeentelijk grondeigendom: De gemeente onderzoekt hoe zij instrumenten uit de Omgevingswet in kan zetten om natuurinclusieve landbouw te bevorderen en ongewenste ontwikkelingen te voorkomen. Onder andere inzichten uit de Egmondermeer vormen hiervoor input.“

Borging in omgevingsprogramma

In 2026 zijn de ervaringen en bevingen tot dan toe uit het gebiedsproces vastgelegd in het Omgevingsprogramma Landelijk Gebied van de Gemeente Bergen. Dit omgevingsprogramma is vastgesteld door het college. Omdat het programma uitvoering geeft aan de omgevingsvisie hoefde het niet naar de raad (behalve ter informatie). Het gebiedsproces heeft op belangrijke wijze vormgegeven aan het onderdeel landbouw van het omgevingsprogramma. Een groot deel van de geleerde lessen die ook in dit stuk beschreven zijn, komen terug in het omgevingsprogramma.

1.1.2 Handreiking voor gemeenten

De rol van de gemeente

Gemeenten kunnen een belangrijke rol spelen in de transitie van landbouw en landschap, maar die rol vraagt om een bewuste keuze. De gemeente gaat over ruimtelijke functie toedeling (wat komt waar), vergunningverlening en de beleidsmatige vertaling van publieke waarden in het buitengebied. Daarmee heeft zij niet alleen een juridische verantwoordelijkheid, maar ook de mogelijkheid om richting te geven, voorwaarden te scheppen en ondernemers te ondersteunen. De invulling verschilt per gemeente, maar begint altijd met een heldere keuze over de gewenste

rol in het gebied.

Een goed gebiedsproces vraagt daarom om stevige beleidsmatige borging. Leg in omgevingsvisie, programma's en ander relevant beleid vast welke waarden de gemeente wil beschermen en welke rol zij wil spelen in de landbouwtransitie. Zo ontstaat bestuurlijk mandaat, juridische onderbouwing en duidelijkheid richting ondernemers en andere overheden. Die helderheid helpt om budgetten te verantwoorden, keuzes te verdedigen en het proces op koers te houden.

Gerdien Kleijer van de gemeente Ede:

"Gemeenten zijn verantwoordelijk voor ruimtelijke ordening: zij maken beleid hierop en voeren uit. Bij uitvoering zijn er verschillende rollen denkbaar: van stimuleren en faciliteren tot reguleren. In Ede hebben we lang gestimuleerd en gefaciliteerd, bijvoorbeeld via bodemcursussen, leergang NIL, heggen en hagen regeling, bijenlinten, NIL stimulerend gronduitgiftebeleid. Maar sinds een jaar zoeken we hoe we actiever kunnen inzetten op het behoud van boeren, er verdwijnen gewoon te veel veehouders"

Beleidsmatige borging

Begin altijd met een brede waarden- en belangenafweging. Een goede gebiedsontwikkeling of proces weegt zorgvuldig de belangrijke maatschappelijke waarden als vertrekpunt. Kijk welke waarden in bestaand beleid al zijn benoemd en vertaal die naar de betekenis voor een concreet gebied. Breng vervolgens in beeld hoe landbouw, natuur, water, landschap, gezondheid, sociale samenhang en cultuurhistorie zich tot elkaar verhouden. Door die afweging vroeg in het proces expliciet te maken, ontstaat een stevig fundament voor bestuurlijke keuzes en voor de transitie van een gebied. Voor gemeenten die een vergelijkbaar traject willen starten, is de belangrijkste les: zorg dat het proces inhoudelijk, bestuurlijk en juridisch wordt verankerd, ook gedurende het proces. Dat vergroot de kans op continuïteit, geeft ruimte voor experiment en is de onderbouwing voor welke gemeentelijke instrumenten tijdens het traject kunnen worden ingezet.

2. Het gebiedsproces

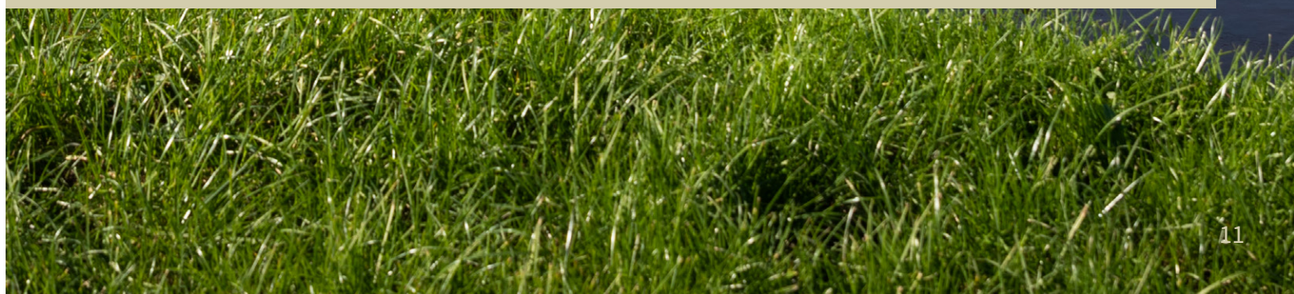

2.1 Initiatiefase

De initiatiefase bepaalt in hoge mate of een gebiedsproces vertrouwen, richting en uitvoerbaarheid krijgt. In deze fase wordt duidelijk met wie de gemeente samenwerkt, welke thema's centraal staan en welke procesafspraken nodig zijn om een gezamenlijke start mogelijk te maken.

> *"Communities often know their landscape best and are in a much better position to say what will and won't work in their specific context. Plans and processes with locals in charge are better designed."*
>
> *Uit: Commonland, 2024. The 4 returns Framework in Practice.*
> *https://4returns.commonland.com/wp-content/uploads/2024/08/The4ReturnsFramework_MidRes.pdf*

2.1.1 Casus Egmondermeer

Gebiedskeuze

In Bergen is ervoor gekozen het gebiedsproces in de Egmondermeer te starten om samen met de veehouders in het gebied te leren welke rol de gemeente kan spelen in de transitie naar toekomstbestendige landbouw en landschapsbeheer. De keuze voor dit gebied was bewust: er liepen geen andere grote gebiedsopgaven of trajecten van andere overheden, terwijl de schaal wel geschikt was om alle betrokkenen persoonlijk te spreken en gezamenlijk aan tafel te krijgen.

Met de provincie is afgesproken dat de gemeente Bergen samen met de veehouders de regie in het gebied zou nemen en daarbij ook relevante provinciale doelen integraal zou meenemen. Daarmee werd voorkomen dat later opnieuw een apart traject nodig zou zijn voor provinciale doelen. De gekozen schaal maakte het mogelijk om het proces relationeel op te bouwen: met direct contact, onderling vertrouwen en ruimte voor gezamenlijke afwegingen.

Werkwijze

De gemeente koos er nadrukkelijk voor om als partner aan het proces deel te nemen. Uit de verkenning was al gebleken dat sturing via extra regels of opgelegde doelen op zichzelf weinig perspectief bood. Veel ondernemers zien wel degelijk de noodzaak of wens om te verduurzamen, maar lopen vast op knelpunten zoals grond, financiering, regelgeving en onzekerheid over de toekomst. Juist daarom is het waardevol om niet te beginnen met voorschriften, maar met een gezamenlijk proces waarin wordt onderzocht welke stappen realistisch en uitvoerbaar zijn en welke stappen meer tijd nodig hebben en mogelijk wel een meer sturing van de gemeente of een andere overheid.

> *De gemeente als partner is makkelijker gezegd dan gedaan. Overheden hebben over het algemeen niet het meest vertrouwen bij boeren. In de gemeente Bergen heeft het ook even geduurd voordat het vertrouwen gewonnen was en dit blijft een continue investering. Het winnen van vertrouwen heeft voor een deel te maken met de integriteit en de persoonlijke overtuiging van de procesleider, maar ook met het instituut erachter. Het kan voorkomen dat de boeren de procesleider wel vertrouwen op zijn/haar intenties, maar het instituut niet.*
>
> *Een gemeentelijke projectleider van een gebiedsproces in Gelderland verwoorde het zo: "Een coachende aanpak past beter bij transities dan een aanpak met gebiedsregisseurs.De boeren in het veld ervaren een sterke top-down benadering. Ze hebben niet het gevoel goed te worden gehoord, ze hebben niet het gevoel dat hun belangen worden gediend. In de pilot zijn we niet met een visie het gebied in gegaan waarvoor draagvlak moet worden gegenereerd."*
>
> *Oplossingen:*
> - *bottom-up sterk neerzetten naast top-down*
> - *een doelzoekend proces i.p.v. een doelgericht proces*

Direct samenwerken met agrarisch ondernemers

In dit traject is bewust direct samengewerkt met de ondernemers uit het gebied, zonder structurele tussenlaag van belangenorganisaties. Op deze schaal was dat mogelijk en wenselijk. Door rechtstreeks met de betrokkenen te werken, bleef het proces overzichtelijk en konden ervaringen, zorgen en kansen zonder ruis op tafel komen. Dat neemt niet weg dat externe organisaties of experts op specifieke momenten wel waardevol kunnen zijn, mits hun rol duidelijk is en aansluit op de behoefte van het gebied.

Uiteindelijk moeten ondernemers zelf gemotiveerd zijn om, indien nodig, hun bedrijfsvoering aan te passen, anders met grond en water om te gaan of nieuwe vormen van samenwerking te verkennen. Een tussenpartij kan die beweging niet afdwingen. Daarom is het vaak effectiever om rechtstreeks met de betrokken ondernemers te werken en externe partijen alleen in te schakelen wanneer daar vanuit het gebied behoefte aan is of specifieke expertise nodig is.

Procesafspraken

Bij de start van het proces zijn heldere afspraken gemaakt. Deelname aan maatregelen was vrijwillig en inbreng uit het gebied zou niet automatisch worden vertaald in nieuwe regels. Die afspraak was belangrijk om vertrouwen op te bouwen. Daarnaast is rekening gehouden met de praktische randvoorwaarden voor deelname, zoals passende vergaderuren en een vergoeding voor de tijd die ondernemers in het traject investeerden.

Die keuze voor vrijwilligheid was ook inhoudelijk verdedigbaar. Ondernemers hebben al te maken met een grote hoeveelheid landelijke en Europese regels. Extra gemeentelijke

verplichtingen aan het begin van een gebiedsproces werken dan vaak eerder vertragend dan stimulerend. Juist een aanpak die ruimte biedt voor eigen afwegingen en praktische uitvoerbaarheid vergroot de kans op betrokkenheid.

Heldere procesafspraken zijn van niet te onderschatten belang. Het gaat om praktische zaken (rekening houden met melktijden, vergoeding voor deelname en kennisinbreng), maar het is ook goed om helder te zijn over het gewenste resultaat uit het proces.

In een aantal van deze gebieden is bij aanvang van het gebiedsproces ook uitvoerig gesproken over de uitkomsten van het proces. Waar werken we naar toe? Er is veel angst bij ondernemers dat de eindresultaten vertaald worden in regels die voor iedereen gaan gelden en deelnemen aan het proces ten nadele van henzelf of hun collega's uitpakt.

In de Kagerplassen is het gebiedsproces geheel gefaseerd in gang gezet, met na elke fase een go/no-go besluit. Aan het begin van de verkenningsfase konden deelnemers zich nog niet committeren aan het maken van een gebiedsaanbod. Dat was simpelweg nog te moeilijk te overzien. Door het proces op te knippen in fases konden deelnemers zich wel committeren aan dat stukje, en werd er na elke fase opnieuw besloten over vervolgstappen en deelname.

Vergoeding voor deelname

De gemeente heeft ervoor gekozen de tijdsinzet van ondernemers in veel gevallen te vergoeden. In een pilot leveren deelnemers immers niet alleen hun aanwezigheid, maar ook kennis, praktijkervaring en reflectie op maatregelen en processtappen. Een vergoeding maakt deelname bovendien beter inpasbaar in de bedrijfsvoering, bijvoorbeeld wanneer werkzaamheden tijdelijk moeten worden overgenomen. En de meeste ambtenaren of (ingehuurde) procesbegeleiders doen het werk ook betaald dus een zekere balans daarin vinden is wenselijk.

In zowel het gebiedsproces in de Kagerplassen als in gebiedsprocessen in Ede vervulden boeren uit het gebied ook betaalde rollen in het proces. Zo doen in Ede twee "vertrouwens" boeren de keukentafel gesprekken en in de Kagerplassen bestaat het uitvoerende projectteam voor de helft (3/6) uit deelnemende boeren. Hiervoor moeten deze boeren wel het vertrouwen van de andere deelnemers in het gebied hebben.

Bijeenkomsten plannen op het ritme van het gebied

Ook in de praktische organisatie van bijeenkomsten is aangesloten bij het ritme van de bedrijven. Vergadermomenten zijn zoveel mogelijk afgestemd op melktijden en seizoensdrukte. Daarmee laat de gemeente zien dat zij het proces niet naast de praktijk organiseert, maar juist probeert aan te sluiten op de realiteit van het werk in het gebied.

Lokale en bovenlokale doelen verbinden

Vanaf het begin is gekozen voor een integrale benadering van de opgaven in het gebied. Niet één doel stond centraal, maar de samenhang tussen toekomstbestendige bedrijfsvoering, natuurinclusieve landbouw, waterkwaliteit, biodiversiteit, cultuurhistorie en andere relevante wettelijke doelen. Juist die integrale blik maakt het mogelijk om koppelkansen te zien en te voorkomen dat een gebiedsproces te smal of te technisch wordt ingestoken. Tegelijk vraagt dit om begrenzing: niet alles hoeft tegelijk onderdeel van het traject te zijn.

De uitkomst van die integrale afweging verschilt per gebied. Elk landschap heeft zijn eigen kenmerken, en elk gebied kent een andere combinatie van ondernemers, bewoners, natuurwaarden en publieke opgaven. Juist daarom vraagt een gebiedsproces om maatwerk en om een benadering die recht doet aan de lokale context.

2.1.2 Handreiking voor gemeenten

- Zorg voor bestuurlijk en beleidsmatig mandaat voordat het gebiedsproces start.
- Werk zoveel mogelijk direct samen met ondernemers in het gebied en houd de processtructuur eenvoudig.
- Kies een gebied dat overzichtelijk is en klein genoeg om persoonlijk contact en gezamenlijke bijeenkomsten mogelijk te maken.
- Kies bij voorkeur een aaneengesloten gebied waarin samenwerking tussen bedrijven en uitwisseling van gronden of maatregelen voorstelbaar is.
- Maak aan het begin afspraken over vrijwilligheid, vertrouwelijkheid, tijdsinzet en eventuele vergoedingen.
- Wees helder over het beoogde eindresultaat en knip het proces indien nodig op in fases.
- Breng lokale en bovenlokale doelen integraal in beeld, maar houd de reikwijdte van het proces werkbaar.
- Werk gebiedsgericht: de balans tussen waarden als water, natuur, landschap, bedrijfseconomie en sociale kwaliteit is per gebied anders en vraagt om een lokale afweging.

2.2 Start van het proces

2.2.1 Casus Egmondermeer

Kennismaken en inventariseren

Na de keuze voor het gebied zijn de veehouders in de Egmondermeer in kaart gebracht en persoonlijk benaderd om deel te nemen aan het proces. Die persoonlijke uitnodiging was belangrijk: zij maakte duidelijk dat de gemeente niet óver het gebied wilde spreken, maar mét de ondernemers in het gebied wilde samenwerken aan een toekomstbestendige landbouw en leefomgeving.

Vervolgens zijn keukentafelgesprekken gevoerd om zicht te krijgen op de verschillende bedrijven, de kansen en belemmeringen die ondernemers ervaren en hun kijk op het landschap en de toekomst van het gebied. Deze gesprekken vormden de basis voor het verdere proces, omdat zij niet alleen informatie opleverden, maar ook bijdroegen aan wederzijds begrip.

In de gesprekken is bewust ruimte gemaakt voor het hele verhaal: de bedrijfsvoering, de toekomstverwachtingen, de zorgen over beleid en regelgeving, maar ook de trots op het bedrijf en de waardering voor het landschap. Juist die combinatie van praktische en emotionele dimensies maakt zichtbaar welke waarden gedeeld worden en waar samenwerking mogelijk is. De vragenlijst die hiervoor is gebruikt is opgenomen in bijlage 1.

Thema's ophalen en ordenen

Uit de keukentafelgesprekken kwamen enkele terugkerende thema's naar voren die voor veel ondernemers van belang waren, zoals grond (beschikbaarheid en financierbaarheid), toekomstbestendige bedrijfsvoering, agrarisch natuurbeheer en stolpen. Daarnaast bleek vrijwel iedereen grote waarde te hechten aan de kwaliteit en schoonheid van het landschap. Deze gedeelde thema's vormden het inhoudelijke vertrekpunt voor het vervolg van het proces.

In een eerste gezamenlijke bijeenkomst zijn deze thema's teruggekoppeld aan de ondernemers. Dat gebeurde niet alleen in woorden, maar ook met beelden van het gebied en thematische werkvormen. Zo werd zichtbaar op welke onderwerpen energie zat en waar ondernemers verder over wilden nadenken. In de Egmondermeer ontstond vooral animo rond agrarisch natuurbeheer en aanverwante praktische thema's, terwijl het onderwerp grond nog te gevoelig bleek om direct centraal te stellen.

Juist die relatief overzichtelijke en uitvoerbare eerste stappen zijn belangrijk. Zij maken zichtbaar dat het proces niet alleen uit gesprekken bestaat, maar ook tot gezamenlijke actie kan leiden. Als de gemeente die gezamenlijke actie faciliteert groeit het vertrouwen in de gemeente als partner en ontstaat ruimte om later ook complexere vraagstukken te bespreken.

Landschappelijke analyse

Parallel aan deze eerste verkenning is gewerkt aan een gezamenlijk begrip van het gebied. Veel ondernemers zijn sterk verbonden met het landschap waarin zij werken en waarvan hun familie vaak al generaties deel uitmaakt. Het helpt daarom om in een vroeg stadium samen te kijken naar de ecologische, geografische, cultuurhistorische en sociaaleconomische kenmerken van het gebied. Zo ontstaat een gedeelde kennisbasis onder het proces.

Een vorm van gezamenlijke factfinding is daarbij waardevol. Niet alleen om data en analyses te verzamelen, maar ook om samen taal en begrip te ontwikkelen voor de opgaven en kwaliteiten van het gebied.

De gemeente Bergen was in het kader van het PPLG (Provinciaal Programma Landelijk Gebied van de provincie Noord-Holland) ook gevraagd een LESA (Landschapsecologische Systeemanalyse Analyse) uit te voeren.

Joint fact finding

In de Egmondermeer is daarom een landschapsecologische systeemanalyse (LESA) uitgevoerd. Die analyse bracht de ontstaansgeschiedenis van het gebied, de waterhuishouding, bodemopbouw, biodiversiteitskansen en cultuurhistorische waarden in beeld. Doordat ondernemers al in een vroeg stadium bij dit traject werden betrokken, werd de analyse minder ervaren als een extern oordeel, maar als een gezamenlijke verdieping van kennis over het eigen gebied.

Die gezamenlijke verdieping had meerwaarde op twee niveaus. Enerzijds leverde zij inhoudelijke informatie op voor de opgaven in het gebied. Anderzijds droeg zij bij aan waardering voor het landschap en aan een gezamenlijk referentiekader voor latere gesprekken over maatregelen, kansen en beperkingen.

Esther Keijser - gemeente Bergen reflecteert:

"Wij hebben ervoor gekozen om de LESA door een extern bureau te laten uitvoeren. Bij de start van de LESA zijn we meteen de polder in gegaan met een groepje veehouders om over de LESA en het landschap te praten. Dit zodat het rapport niet alleen vanuit een extern bureau zou komen, maar vooral ook gevoed wordt met informatie uit de praktijk.

Daarna heeft Wittveen en Bos de LESA eerst vertrouwelijk gepresenteerd aan de boeren in een bijeenkomst. De LESA ging over het ontstaan van de Egmondermeer, de geologie, waar kansen voor biodiversiteit liggen, zoals op plekken waar kwelwater naar boven komt, de waterkwaliteit, het waterpeil etc.

De Egmondermeer is een van de oudste polders van Nederland met nog veel oude graslanden. Een heel bijzonder landschap dat door de eeuwen heen weinig is veranderd. Door de studie ontstond, bij mij in ieder geval, steeds meer waardering voor het landschap, de ontstaansgeschiedenis en hoe het gebied beheerd wordt."

Kernteam samenstellen

Naarmate het proces vorderde, bleek het niet werkbaar om alle afstemming steeds met de volledige groep te organiseren. Daarom is een kernteam gevormd met een beperkte vertegenwoordiging van ondernemers uit het gebied. De bedoeling van zo'n kernteam is niet om het proces over te nemen, maar om mee te denken over bijeenkomsten, communicatie en conceptdocumenten en om gevoeligheden tijdig te signaleren

Het is heel logisch dat wanneer er ca 20 personen betrokken zijn in een gebiedsproces dat besluiten over het proces niet altijd aan de geheel groep kunnen worden voorgelegd. Het is daarom wenselijk een kernteam samen te stellen waarin de projectleider en een aantal agrariërs (en eventueel andere betrokkenen) uit het gebied deelneemt.

In de Egmondermeer gekozen voor een kernteam dat representatief is voor het type ondernemers in de polder (jong, oud, zonder of met opvolger) en type bedrijf (gangbaar, bio, verbrede bedrijfsvoering etc).

In de Kagerplassen is na de eerste informatiebijeenkomst meteen al een kernteam samengesteld op basis van vrijwillige aanmeldingen. Er waren meteen 7 aanmeldingen, waar de gewenste samenstelling eigenlijk iets kleiner was (max 5) maar er is wel getart met de groep van 7. Later zijn er wijzigingen gekomen in het kernteam en is het iets kleiner geworden. Nog wat later hebben een aantal agrariërs in het kernteam ook uitvoerende (en betaalde) taken op zich genomen, toen er eenmaal budget beschikbaar was gesteld vanuit de provincie.

2.2.2 Handreiking voor gemeenten

1. Nodig alle relevante betrokkenen in het gebied persoonlijk uit en maak vanaf het begin duidelijk wat het doel, de werkwijze en de vrijwillige aard van het proces zijn. Een persoonlijke benadering helpt om vertrouwen op te bouwen en voorkomt dat het proces als abstract of van buitenaf opgelegd wordt ervaren.
2. Voer keukentafelgesprekken om zicht te krijgen op bedrijven, zorgen, kansen, waarden en toekomstbeelden in het gebied. Gebruik deze gesprekken niet alleen om informatie op te halen, maar ook om relationeel te investeren in de samenwerking. Geef in deze fase nadrukkelijk ruimte aan frustratie, wantrouwen en kritiek. Juist dat maakt zichtbaar welke ervaringen en belemmeringen in de weg staan aan samenwerking en verandering. Breng de hoofdthema's in kaart die voor meerdere betrokkenen van betekenis zijn en bepaal vervolgens op welke thema's de gemeente een zinvolle rol kan spelen.
3. Koppel de opgehaalde thema's terug aan de groep en controleer of de analyse herkenbaar en volledig is. Zo ontstaat een gezamenlijke basis voor vervolgstappen en wordt duidelijk welke zorgen, belangen en waarden breed gedeeld worden. Vertaal thema's vervolgens naar kleine, concrete stappen waarmee direct ervaring kan worden opgedaan.
4. Investeer in gezamenlijke factfinding, bijvoorbeeld via een landschaps- of systeemanalyse, zodat het proces rust op gedeelde kennis van het gebied.
5. Zorg voor een mensgerichte aanpak: wie zich niet gehoord of begrepen voelt, zal moeilijk bijdragen aan een gezamenlijk toekomstperspectief.
6. Stel een kernteam samen dat kan meedenken over communicatie, bijeenkomsten en gevoeligheden, zonder de bredere groep uit het oog te verliezen.
7. Besteed aandacht aan kleine successen en mijlpalen; zij versterken het gevoel dat het proces daadwerkelijk iets oplevert.
8. Accepteer dat een gebiedsproces nooit volledig zonder frictie verloopt en houd rekening met bestaande spanningen of afhakers.
9. Maak expliciete procesafspraken over vertrouwelijkheid, tijdsinzet, vergoedingen en de manier waarop informatie wordt gedeeld.
10. Zorg dat het kernteam een bruikbare afspiegeling van het gebied vormt en maak helder hoe de rest van de groep betrokken en geïnformeerd blijft.
11. Gebruik gezamenlijke analyses om abstracte beleidsdoelen te vertalen naar de fysieke, historische en ecologische werkelijkheid van het gebied.

2.3 Van gesprek naar praktijk

2.3.1 Casus Egmondermeer

Kleine stappen, zichtbaar resultaat

In de Egmondermeer kwam als hoofdthema grondbehoefte naar voren (beschikbaarheid en betaalbaarheid van grond) maar dit thema kent geen snelle oplossingen en ligt gevoelig. Het thema agrarisch natuurbeheer kan wel makkelijker naar de praktijk vertaald worden. Het bood de mogelijkheid om te beginnen met de eerste stappen richting het behalen van lange termijn doelen en te experimenteren in de praktijk en met de rol van de gemeente als partner.

Welke stappen kunnen nu al ondernomen worden in de praktijk, bijvoorbeeld met financiële ondersteuning en ondersteuning met kennis. Dit werkt op meerdere vlakken:

Het voordeel van beginnen is dat je ervaring op gaat doen met samenwerken, een andere manier van werken. Je leert ook in de praktijk wat wel en niet werkt, zodat je dit kan meenemen in je toekomstvisie voor het gebied. Ook kan tijdens het experimenteren de rol van gemeente als partner pas echt onderzocht worden. Hoe pas geef je de ondersteuning aan de veehouders vorm en hoe maak je beleid aan op basis van de informatie die je opdoet uit het veld?

We hebben mestmonsters geanalyseerd, workshops met Louis Bolk georganiseerd rondom mest en kruidenrijk grasland. Met het Hoogheemraadschap Holland Noorder Kwartier (HHNK) en Water, Land en Dijken (WLD) hebben we bijeenkomsten over waterberging, ecologische slootschonen en natuurvriendelijke oevers gehouden. De veehouders hebben volgende stappen genomen, soms gefinancierd door de gemeente, zoals mede-financieren van de zaden voor kruidenrijk grasland en een pilot met inzet van micro-organismen:

- Onderzoek van effecten van micro-organismen in mest
- Kruidenrijk grasland inzaaien
- Biodiversiteit op het erf: een scan maken en biodiversiteitsmaatregelen op het erf introduceren met beheerplan
- Ecologische slootschonen in het gebied, in afwachting van het Waterschap
- Uitbreiding pakketten WLD voor agrarisch natuurbeheer bij verschillende boeren

Voor het uitwerken van de stappen is samengewerkt met Louis Bolk Instituut en later samen met agrarisch collectief (WLD). Agrarisch collectieven zoals WLD staan dicht bij de boeren en zijn een neutrale speler. Bovendien hebben zij alle kennis van vergoedingen en maatregelen in het veld. Wij hebben WLD gevraagd een gebiedsprogramma te maken voor het agrarisch natuurbeheer. Hiermee worden de activiteiten in het veld beter aan elkaar gekoppeld dan met louter individuele pakketten. Het collectief is vervolgens ook gevraagd om een inventarisatie te maken van managementmaatregelen per bedrijf om de emissie van stikstof te verlagen.

De gemeente kan echt als partner op treden door het mogelijk te maken om daadwerkelijk met de geïnventariseerde thema's aan de slag te gaan. Bovendien bouwt het samen 'doen' vertrouwen op. Je hebt een reden om met elkaar het gesprek te voeren, elkaar te zien, elkaar beter te leren kennen. Daarnaast is een stap van 'praten' naar 'doen' heel fijn, omdat er een positief gevoel uit gaat van het doen, samen leren en proberen, zeker als dat op redelijk korte termijn ook al zichtbaar resultaat oplevert.

Soms kan de gemeente ook een rol spelen in het verbeteren van onderlinge relaties of sluimerende onvrede tussen ondernemers in een gebied. Ook al hoort het issue wat er speelt (over een sloot of een weg) misschien niet direct bij het gebiedsproces, het kan toch de moeite waard zijn om te kijken of de kwestie opgelost kan worden. Een gemeente of een waterschap kan hier bijvoorbeeld een rol in spelen. Ook het oplossen van een dergelijke sluimerende onvrede kan een quick win zijn.

2.3.2 Handreiking voor gemeenten

1. Inventariseer waar de energie zit: welke eerste stappenrelatief makkelijk genomen kunnen worden en waar animo voor is.
2. Aan de slag met geïnventariseerde thema's en eerste stappen. Het bieden van kennis en expertise en soms ook ondersteuning bij deze thema's. Dat kan een financiële ondersteuning zijn (bijvoorbeeld gratis adviesgesprek met een expert) maar soms kan de gemeente ook een instrument of subsidieregeling ontwerpen die ook weer ondersteunend is aan het uitvoeren van het gebiedsproces of aanvullende financiering voor maatregelen biedt.
3. Richt je op het creëren van handelsperspectief: het bieden van handelsperspectief staat centraal in proces. Transitie komt vanuit innerlijke motivatie en handelsperspectief. Als iemand geen enkele mogelijkheid heeft of ervaart om te bewegen dan roept het vragen om verandering alleen maar weerstand op.
4. Experimenteren en ervaren: door te experimenteren leer je gaandeweg wat wel en wat niet werkt. Ook ervaren boeren welke vormen van bijvoorbeeld natuurinclusief werken wel of niet bij ze passen. Pas als je gaat ervaren (hoofd, hart, handen) kan je werkelijk aan een transitie gaan werken. Je kan je rol als partner als gemeente in de praktijk verkennen. Je past je beleid en plannen aan op basis van informatie die je opdoet uit het veld; wat werkt wel/ wat niet?

3. Werken aan een toekomstperspectief

3.1 Toewerken naar een gezamenlijk toekomstverhaal

3.1.1 Casus Egmondermeer

Werken aan een gezamenlijk toekomstverhaal

Wanneer er voldoende gedeeld begrip is ontstaan over de situatie in het gebied, kan het proces verschuiven van verkennen naar verbeelden. In de Egmondermeer heeft dat niet geleid tot een formele visie, maar tot een gezamenlijk toekomstverhaal: een beschrijving van hoe landbouw, landschap en publieke waarden zich in samenhang zouden kunnen ontwikkelen en welke voorwaarden daarvoor nodig zijn.

Daarbij is gekozen voor een tijdshorizon van twintig jaar. Die termijn is ver genoeg om los te komen van de beperkingen van het heden, maar concreet genoeg om voorstelbaar te blijven. Voor bedrijfsomschakeling, landschapsherstel en verandering in beheerpraktijken is bovendien tijd nodig; een langere horizon maakt het mogelijk om daar realistisch over na te denken.

De gemeente heeft in deze fase een belangrijke vertaalrol. Zij moet de verbinding leggen tussen lokale waarden, doelen en mogelijkheden enerzijds en bovenlokale kaders en doelen anderzijds, bijvoorbeeld op het gebied van water, natuur, stikstof en klimaat. Dat is niet eenvoudig, omdat die doelen niet altijd direct naar de praktijk van een individueel bedrijf zijn te vertalen. Juist daarom is het waardevol om samen te verkennen wat de consequenties van die opgaven in een concreet gebied kunnen zijn.

Een gebiedsproces is gebaat bij een goede vertaling van de praktijk naar beleid en naar de ambtenaren en bestuurders die verder van de praktijk staan. Het is dus belangrijk dat iemand binnen het proces kan optreden als een ‘vertaler’ van beleid naar praktijk en vice versa. Dat hoeft niet dezelfde persoon te zijn als de procesbegeleider, maar het kan wel samengaan. Het is in ieder geval iemand die het vertrouwen heeft van het gebied en ook de ambtelijke processen goed kent. En daardoor aan het gebied kan uitleggen waarom gemeentelijke processen veel tijd kosten zodat er wel vertrouwen blijft in het proces. En andersom, iemand die de positie en behoeften uit het gebied kan uitleggen binnen de gemeente en eventueel kan prioriteren.

Wat ook kan helpen bij het stroomlijnen van (ruimtelijk) ontwikkelingen binnen de gemeente is het aanstellen van een coördinator ruimte, zoals de gemeente Arnhem heeft gedaan. Deze coördinator is het eerste aanspreekpunt voor nieuwe (ruimtelijke) initiatieven binnen de gemeente, waaronder landbouw, en helpt de initiatiefnemers met vergunningsaanvragen en afstemming met verschillende afdelingen.

In de Egmondermeer is bijvoorbeeld onderzocht wat extensivering op bedrijfsniveau zou kunnen betekenen en hoe doelen voor biodiversiteit, waterkwaliteit en landschappelijke kwaliteit ruimtelijk vertaald kunnen worden. Daarbij ging het niet alleen om technische doorrekeningen, maar ook om het verkennen van de vraag welke ingrepen of samenwerkingen in het gebied denkbaar en wenselijk zijn.

Andere doelen zijn meer ruimtelijk en landschappelijk benaderd, zoals groenblauwe dooradering, natuurvriendelijke oevers, weidevogelbeheer en behoud van cultuurhistorische elementen. Door deze opgaven in samenhang te bekijken, ontstaat een rijker en realistischer toekomstbeeld dan wanneer elk thema afzonderlijk wordt benaderd. Tegelijkertijd blijft de bedrijfsvoering van ondernemers een cruciaal onderdeel van dat verhaal: zonder perspectief voor bedrijven is er ook geen duurzaam perspectief voor het landschap.

No-regret beginnen

Volledige zekerheid over toekomstige normen, financiering of instrumenten is in deze fase zelden beschikbaar. Dat hoeft geen reden te zijn om stil te blijven staan. In Bergen is daarom bewust gekozen voor maatregelen die ook zonder uitgekristalliseerde eindbeelden zinvol zijn: relatief laagdrempelige, no-regret stappen die bijdragen aan bodem, water, biodiversiteit en extensivering. Zulke maatregelen leveren niet alleen zichtbare resultaten op, maar geven ook inzicht in wat in de praktijk werkt en welke ondersteuning daarbij nodig is.

Om het toekomstverhaal verder te ontwikkelen is in de Egmondermeer een gebiedsatelier georganiseerd. In verschillende gemengde groepen werkten ondernemers, de gemeente en andere betrokkenen met kaarten van het gebied en met ruimtelijke opgaven zoals extensivering, waterberging, natuurvriendelijke oevers en weidevogelbeheer. Door deze elementen letterlijk in het landschap te plaatsen, ontstonden meerdere mogelijke toekomstscenario's die het gesprek verdiepten zonder direct vast te leggen wat al dan niet uitgevoerd zou moeten worden.

Een belangrijk inzicht uit deze fase is dat het helpt om tijdelijk los te komen van de huidige beperkingen. Durven te dromen. Financiering, grondbeschikbaarheid en regelgeving zijn onmiskenbaar bepalend, maar kunnen het denken ook te vroeg vernauwen. Door eerst te verbeelden hoe een gewenst toekomstbeeld eruit zou kunnen zien, wordt beter zichtbaar welke voorwaarden, instrumenten en investeringen op langere termijn nodig zijn.

Het gesprek over het gebied kan gevoerd worden aan de hand van kaarten. Maar wel voorzichtig. Wanneer op een kaart daadwerkelijk gronden worden ingetekend die een ondernemer aan zijn bedrijf wenst toe of nieuwe natuur wordt ingetekend dan kan een kaart ook een splijtzwam worden.

Esther Keijser over de Egmondermeer:
"We hebben, onder leiding van landschapsarchitect Peter de Ruyter, alle doelen en wensen voor het gebied vormgegeven als onderdelen die op de kaart geplakt of gekleurd konden worden. Zo hadden we de 150 hectare voor extensivering, 20 hectare weidevogel kerngebied, waterberging of vaart, natuurvriendelijke oevers en stolpen als elementen op de kaart gekleurd of geplakt konden worden. We zijn in vijf groepen met verschillende boeren (met opvolger en zonder opvolger per groepje), het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Stivas en ambtenaren om een kaart van het gebied gaan zitten. De groepjes hebben alle elementen in de in grote kaarten van het gebied geplakt of gekleurd. Zo hebben we vijf scenario's met mogelijke toekomsten voor het gebied opgehaald. Deze scenario's waren natuurlijk nog niet onderbouwd met de beschikbaarheid van de gronden of de bereidwilligheid om mee te werken".

Danielle de Nie over de Bovenkerkerpolder:
"Na een ronde van keukentafel gesprekken over de toekomstwensen van de individuele bedrijven in de Bovenkerkerpolder (BKP) hebben we een gezamenlijk gesprek gevoerd over de ontwikkelwensen van de bedrijven aan de hand van een grote kaart. Eerst hebben de boeren uit de BKP hun percelen (bezit of in beheer) ingekleurd op de kaart. Daarna hebben we aan de hand van kleuren de ontwikkelwensen op de kaart geplakt. Alle ontwikkelroutes (8 routes in totaal: van binnenkort stoppen tot meer grond, tot neventakken etc.) hadden een kleurenstikker gekregen, en met het plakken van de stikkers op de kaart werd letterlijk 'kleur bekend'. Daarna zijn we uiteengegaan in 4 groepjes en hebben besproken wat ons opviel aan de kaart en dat plenair teruggekoppeld".

In de praktijk bleek een toekomstverhaal beter te passen bij het proces dan een gedetailleerde kaart met vastgelegde keuzes. Zo'n kaart kan al snel speculatief of gevoelig worden, bijvoorbeeld wanneer het gaat over vrijkomende gronden, bedrijfsbeëindiging of functieverandering. Een gezamenlijk verhaal biedt meer ruimte om ambities, kansen en voorwaarden te benoemen zonder te vroeg op concrete herverkaveling of eigendomsvragen vooruit te lopen.

Daarbij is het belangrijk om ook expliciet aandacht te besteden aan ondernemers zonder opvolger. Hun positie, wensen en toekomstkeuzes hebben grote invloed op de ontwikkelruimte in een gebied. In de Egmondermeer bleek achteraf dat dit onderwerp eerder en explicieter onderdeel van het proces had mogen zijn, juist omdat het raakt aan grond, erf, pensioen, functieverandering en landschappelijke continuïteit.

Een laatste les is dat gebiedsprocessen bijna altijd beïnvloed worden door factoren die niet

volledig binnen het proces zelf liggen. Andere beleidsdossiers, spanningen tussen partijen of lopende discussies bij andere overheden kunnen indirect grote invloed hebben op de samenwerking. Het helpt om die context niet weg te drukken, maar als onderdeel van de werkelijkheid van het proces te erkennen.

3.1.2 Handreiking voor gemeenten

1. Werk toe naar een gedeeld toekomstverhaal voor het gebied; dat hoeft geen formele visie of kaart te zijn, zolang het maar richting geeft aan gezamenlijke keuzes.
2. Begin ook wanneer nog niet alles vastligt, maar kies dan bewust voor no-regret maatregelen die bijdragen aan leren, vertrouwen en zichtbare voortgang.
3. Denk in de visievorming tijdelijk voorbij de huidige restricties om scherper te zien welke instrumenten, middelen en keuzes op termijn werkelijk nodig zijn. Een toekomstbeeld krijgt juist waarde wanneer het laat zien welke voorwaarden ontbreken en welke systeemveranderingen nodig zijn om die toekomst dichterbij te brengen. Als bijvoorbeeld financiering, grondruil of passende vergoedingen nog ontbreken, dan hoort ook dat expliciet thuis in het verhaal over de toekomst van het gebied.

4. Politiek proces en borging

4.1 Politiek draagvlak creëren

4.1.1 Casus Egmondermeer

Het is belangrijk dat, bij complexe vraagstukken als een gebiedsproces, alle partijen vanaf het begin mee-leren met het gebiedsproces. Hoe beter iedereen de complexiteit begrijpt, de belangenafweging kan volgen en zijn rol kan verkennen tijdens het proces, hoe groter de kans op een constructieve bijdrage aan het proces.

Voor het creëren van politiek en bestuurlijk draagvlak is het niet genoeg om alleen rapporten of beleidsnotities te delen. In Bergen is daarom gekozen voor werkvormen die bestuurders, ambtenaren, inwoners en raadsleden in direct contact brachten met het gebied en met de vragen die daar spelen. Film, excursies, tentoonstellingen en lezingen bleken daarbij effectiever dan schriftelijke informatie alleen.

Draagvlak binnen de gemeente opbouwen

Al vóór de start van het gebiedsproces zijn verschillende stakeholders geïnterviewd over de rol van landbouw, landschap en publieke waarden in het buitengebied. Die verkenning maakte zichtbaar dat de veehouderij in Bergen niet alleen economisch, maar ook landschappelijk en sociaal van betekenis is. Door deze inzichten breed binnen de organisatie te delen, ontstond een steviger intern begrip van waarom de gemeente een actieve rol wilde nemen.

Met korte films en presentaties zijn deze bevindingen vervolgens besproken met ambtenaren en wethouders. Daardoor werd de abstracte beleidsvraag concreter: wat betekent het voor landschap, leefomgeving en sociale samenhang als agrarische bedrijven verdwijnen, en welke verantwoordelijkheid wil de gemeente daarin nemen? Die gezamenlijke verkenning legde de basis voor bestuurlijk draagvlak.

Door deze interne gesprekken ontstond niet alleen steun voor het proces, maar ook een bredere reflectie op ieders rol in de transitie. Dat is van belang, omdat een gebiedsproces alleen slaagt wanneer niet alleen ondernemers, maar ook de gemeente zelf bereid is haar eigen rol en instrumenten kritisch te bekijken.

Excursies en veldbezoeken

Excursies en veldbezoeken hielpen vervolgens om de inhoud tastbaar te maken. Door bestuurders en collega's mee het gebied in te nemen en hen rechtstreeks te laten horen wat ondernemers bezighoudt, ontstaat meer begrip voor de complexiteit van de opgaven én voor de betekenis van boeren als beheerder van het landschap.

Betrek wethouders en college tijdig, informeer de raad wanneer het past

De betrokkenheid van wethouders en college was daarbij essentieel. Regelmatige afstemming zorgde ervoor dat het proces bestuurlijk gevolgd en gedragen bleef, ook wanneer zich nieuwe thema's of gevoeligheden aandienden. Het helpt wanneer niet alleen één portefeuillehouder, maar het bredere college begrijpt wat er in het gebied speelt en welke keuzes daaruit kunnen voortkomen.

Ook politiek gevoelige thema's, zoals grond, zijn in een vroeg stadium bespreekbaar gemaakt via lezingen en dialoog. Dat hielp om het onderwerp niet direct te versmallen tot standpunten of instrumentkeuzes, maar eerst gezamenlijk te onderzoeken welke vragen en belangen daarachter liggen.

Organiseer passende evenementen voor inwoners en raadsleden

Naast bestuurders en ambtenaren zijn ook inwoners en raadsleden actief meegenomen in het proces. Dat gebeurde onder meer via een participatieve tentoonstelling in museum Kranenburgh en een serie lezingen. Zulke vormen maken het mogelijk om de complexiteit van de landbouwtransitie zichtbaar en bespreekbaar te maken voor een breder publiek, zonder het proces direct te politiseren.

De tentoonstelling liet inwoners op een andere manier naar het landschap kijken en maakte duidelijk hoe veelzijdig de relatie tussen burger, boer en polder is. Dat soort betrokkenheid draagt bij aan een publiek gesprek dat minder snel vervalt in simplificatie of polarisatie.

De lezingen boden inwoners en raadsleden ruimte om kennis te delen, belangen zichtbaar te maken en gezamenlijk te leren. Door telkens opnieuw uit te leggen welke waarden in het gebied op het spel staan en welke puzzel de gemeente probeert te leggen tussen natuur, water, economie en sociale kwaliteit, groeide het begrip voor de noodzaak van een zorgvuldige en lerende aanpak. De lijst met lezingen is opgenomen in bijlage 2.

Wanneer mensen goed geïnformeerd zijn over de complexiteit van de opgave en zien dat verschillende belangen serieus worden genomen, ontstaat vaak meer bereidheid om mee te denken dan wanneer zij alleen met losse standpunten of eindbeelden worden geconfronteerd.

De belangrijkste les is daarom dat draagvlak niet alleen ontstaat door informatie te zenden, maar vooral door mensen op een betekenisvolle manier te betrekken. Creatieve en ervaringsgerichte vormen kunnen daarbij meer effect hebben dan rapporten alleen, al blijven inhoudelijke analyses wel van belang als onderbouwing.

In alle communicatie is bovendien benadrukt dat een duurzaam toekomstperspectief voor het landschap alleen mogelijk is wanneer er ook een geloofwaardig verdienmodel voor de ondernemer is. Die boodschap was essentieel om het gesprek over transitie niet los te maken van de realiteit van bedrijfsvoering.

4.1.2 Handreiking voor gemeenten

Bij politiek gevoelige en inhoudelijk complexe gebiedsprocessen is het waardevol om verschillende groepen vanaf het begin mee te laten leren. Dat geldt niet alleen voor betrokken ondernemers, maar ook voor ambtenaren, bestuurders, raadsleden en inwoners. Hoe beter zij de complexiteit begrijpen, hoe groter de kans op een constructief en gedragen gesprek.

Gerdien Kleijer vertelt over hoe het begon in gemeente Ede:

“In Ede zijn in 2020 ambtenaren van de gemeente en het waterschap samen met boeren op een bodemcursus gegaan, omdat bodem en water belangrijke thema’s zijn in de gemeente. Met deze cursus begon het samen leren en werd de basis gelegd om elkaar in 2022 weer op te zoeken toen dat jaar de beekdalen voor het eerst genoemd werden bij het Nitraat Actieprogramma. Eén van de resultaten hiervan was het opzetten van het proces van de Nederwoudse Beek.”

Door gezamenlijk te leren verschuift de discussie van abstracte tegenstellingen naar de vraag wat er in de praktijk nodig is om beweging te krijgen. Daarmee ontstaat ruimte voor een bredere rolopvatting: niet alleen boeren, maar ook raadsleden, wethouders, inwoners en ambtenaren worden medeverantwoordelijk voor de voorwaarden waaronder verandering mogelijk wordt.

Dat gezamenlijke leerproces helpt ook om het politieke proces te versterken. Wanneer de raad al vroeg zicht krijgt op de afwegingen, de onzekerheden en de behoeften uit het gebied, ontstaat eerder steun voor vervolgstappen en voor de instrumenten die daaruit voortkomen. Zo groeit bestuurlijke dekking niet achteraf, maar gedurende het proces.

Bestuurlijk lef

Een dergelijke aanpak vraagt wel bestuurlijk lef. Landbouw en landgebruik zijn vaak politiek gevoelig, terwijl de uitkomsten van een lerend gebiedsproces niet vooraf volledig vaststaan. In Bergen was juist de bereidheid om die onzekerheid te accepteren en toch actief te experimenteren een belangrijke voorwaarde voor voortgang.

Dat lef stond niet op zichzelf, maar bouwde voort op eerder vastgesteld beleid. De omgevingsvisie benoemde al het belang van een toekomstbestendige landbouw, landschap, waterkwaliteit en leefomgeving. Daardoor kon het gebiedsproces worden gepositioneerd als uitvoering van bestaand beleid in plaats van als los experiment. Tegelijk bleek hoe belangrijk het is dat portefeuillehouders en collegeleden bereid zijn ruimte te maken voor nieuwe werkwijzen en bijbehorende budgetten.

5. Gemeentelijke instrumenten

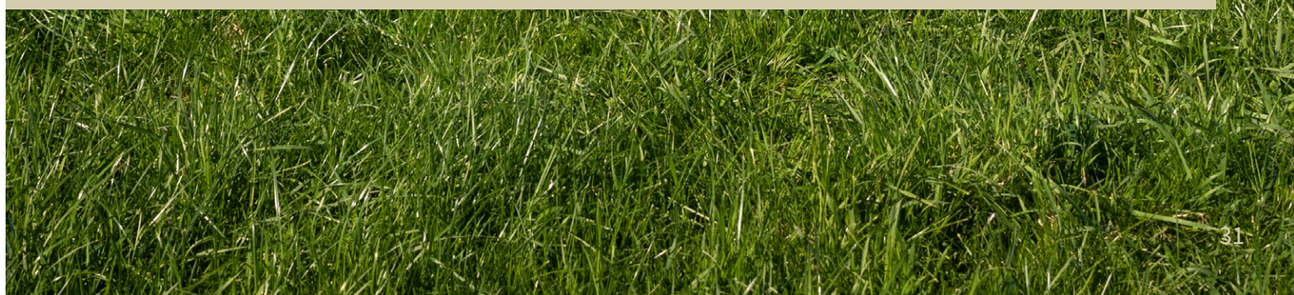

De gemeente Bergen heeft tijdens het gebiedsproces verschillende instrumenten ontwikkeld of verkend om de transitie naar een toekomstbestendige landbouw en een veerkrachtig landschap te ondersteunen. Deze instrumenten verschillen in juridisch gewicht en uitvoeringsniveau, maar hebben gemeen dat zij de lessen uit het proces vertalen naar bestuurlijke en ruimtelijke handelingsmogelijkheden.

5.1 Omgevingsvisie

De omgevingsvisie vormt het belangrijkste inhoudelijke en juridische vertrekpunt. De daarin vastgelegde waarden en doelen rond landschap, landbouw, water en leefomgeving bieden de (juridische) onderbouwing voor verdere beleidsontwikkeling en voor de ontwikkeling van concrete instrumenten die een duurzame ontwikkeling van het buitengebied ondersteunen, zoals een duurzaam pachtbeleid of een landschapsinvesteringsregeling.

In de Omgevingsvisie Gemeente Bergen 2040 beschrijft de gemeente een ontwikkeling naar een toekomstbestendige landbouw die in balans is met natuur en landschap, met natuurinclusieve en circulaire bedrijfsvoering als richtinggevend uitgangspunt.

5.2 Pachtbeleid & Grond

Een van de eerste concrete instrumenten was de aanpassing van het pachtbeleid. Uit de verkenning bleek dat veel ondernemers te maken hebben met kortlopende pacht, wat verduurzaming en langetermijninvesteringen belemmert. Door langere pachttermijnen en duurzaamheidscriteria te hanteren, kan de gemeente voorwaarden scheppen die beter passen bij toekomstbestendige bedrijfsvoering en landschapsbeheer.

Niet alleen in de Egmondermeer maar in alle gebiedsprocessen die verder nog zijn betrokken bij deze handreiking (Veenhuizerpolder, Nederwoudsebeek, Kagerplassen en Bovenkerkerpolder) speelt grond een belangrijke rol. Ondernemers hebben vaak behoefte aan extra grond om te kunnen voldoen aan de doelen die op het gebied afkomen.

De issues rondom grond kennen veel dimensies:
- *Beschikbaarheid van grond voor doelen*
- *Mobiliteit en financierbaarheid van grond*
- *Kortlopende pacht en behoefte aan langjarige beschikbaarheid*
- *Verkavelingssituatie: hoeveel van de door de boer gebruikte gronden ligt bij de boerderij?*

Verder spelen er vaak ook andere ontwikkelingen die een ruimteclaim op het gebied leggen (denk aan waterberging, natuurontwikkeling, dijkverzwaring, infrastructuur, hernieuwbare energie (zon en wind) en woningbouw. Het is dus goed om ook voor wat betreft grond strategieën een brede blik te hebben en niet allen naar de behoefte vanuit de landbouw te kijken.

5.3 Omgevingsprogramma

Daarnaast biedt het omgevingsprogramma de mogelijkheid om de omgevingsvisie verder uit te werken in een samenhangende beleidslijn voor landbouw en buitengebied. Ook het omgevingsprogramma is een juridisch document waarin onderbouwd wordt hoe de doelen en waarden uit de omgevingsvisie vertaald worden naar beleid en de praktijk. In zo'n programma kunnen zowel de rolopvatting van de gemeente als concrete maatregelen, procesprincipes en instrumenten worden vastgelegd. In Bergen zijn de lessen uit de verkenning en het gebiedsproces benut om deze uitwerking vorm te geven.

De gemeente Bergen heeft in haar omgevingsprogramma Landbouw de lessen die opgedaan zijn met de verkenning en het gebiedsproces opgenomen. De werkwijze van het proces zijn benoemd: zoals de gemeente als partner, op basis van vrijwilligheid en experimenteren en leren vanuit de praktijk en daarop het beleid flexibel inrichten. Ook de instrumenten en maatregelen die tot nu toe binnen het proces ontwikkeld zijn of worden, zijn hierin opgenomen Het omgevingsprogramma is door het college vastgesteld.

In het omgevingsprogramma heeft Bergen de volgende concrete maatregelen opgenomen:
- Deels financieren aankoop kruidenrijk graszaden (via 1001 hectare)
- Financiering biodiversiteit op het erf (link naar WLD)
- Onderzoek naar grondinstrumenten en herwaardering van gronden
- Landschapsinvesteringsregeling in ontwikkeling (via casussen)

5.4 Omgevingsplan

Ook het omgevingsplan kan op termijn een rol spelen. Daarin kunnen regels worden opgenomen die gewenste vormen van grondgebruik, landschapsbeheer of functietoedeling ondersteunen. Zo kunnen er nieuwe type functies in opgenomen worden met bepaalde voorwaarden voor beheer van het landschap, zoals ook biologische landbouw. Voor Bergen is dit nog geen uitgewerkt spoor, maar het document maakt wel duidelijk dat ook deze juridische laag relevant is wanneer de gemeente haar rol in de landbouwtransitie verder wil versterken. De gemeente Bergen onderzoekt momenteel welke aanpassingen of aanvullingen op het huidige Omgevingsplan ruimtelijk relevant en mogelijk zijn om natuurinclusieve bedrijfsontwikkeling die bijdraagt aan de kwaliteit van het gebied (planologische) ruimte te bieden.

5.5 Landschapsinvesteringsregeling

Een belangrijk spoor binnen het proces is de ontwikkeling van een regeling die landschappelijke investeringen en ruimtelijke ontwikkelruimte aan elkaar koppelt. Achter die gedachte ligt de vraag hoe maatschappelijke waarde, zoals biodiversiteit, waterkwaliteit of extensivering,

vertaald kan worden in een financieel en juridisch werkbaar model voor ondernemers.

In Bergen wordt daarom gewerkt aan een landschapsinvesteringsregeling waarin ruimtelijke ruimte op het erf kan worden verbonden aan investeringen in landschap of extensief beheer. Zo'n regeling vraagt om een zorgvuldige uitwerking en bestuurlijke vaststelling, maar illustreert hoe een gemeente actief kan zoeken naar mechanismen om private en publieke waardecreatie met elkaar te verbinden.

Naast regelingen op bedrijfsniveau zijn ook bredere gemeentelijke instrumenten denkbaar, bijvoorbeeld wanneer waardestijging op de ene plek wordt benut om investeringen in het buitengebied mogelijk te maken. Daarmee wordt zichtbaar dat de gemeentelijke rol verder kan reiken dan subsidiëren alleen.

5.6 Samenwerking gemeenten, provincie en rijk

Voor het slagen van de transitie naar een duurzame veehouderij en landschap is betere samenwerking tussen gemeenten, provincie en rijk nodig. De gemeente kan zoals hierboven beschreven verschillende instrumenten inzetten vanuit haar rol. Met gemeentelijk instrumentarium kunnen een aantal belangrijke stappen gezet worden, maar alleen als alle overheden hun rol en de ontwikkeling van ondersteunende instrumenten gezamenlijk oppakken kan een langetermijn visie waarbij met toekomstperspectief voor de veehouderij en natuur gerealiseerd worden. De instrumenten die de verschillende overheden kunnen ontwikkelen bijvoorbeeld voor het beschikbaar stellen en herwaarderen van gronden, kunnen elkaar mooi aanvullen. Een belangrijke rol voor de gemeenten is om hun lokale kennis en capaciteit in te zetten om direct met hun boeren als partner in gebiedsprocessen te werken.

Het gebiedsproces in de Egmondermeer werd met kennis, netwerk en subsidie ondersteund vanuit de Voedselvisie. Echter voor de provincie was de Egmondermeer geen prioritair gebied en daarom was er vanuit de afdeling gebiedsprocessen weinig capaciteit en geen financiering beschikbaar.

Esther Keijser: *"Voor het slagen van de transitie is het juist nodig om naast de prioritaire gebieden die het rijk of provincie aanwijzen ook de gebieden waar men zelf het initiatief wil nemen tot prioritaire gebieden aan te wijzen. Het ondersteunen van gebieden die graag willen werken aan een duurzame veehouderij en landschap functioneert als een vliegwiel voor de transitie. Als deze initiatieven niet gehoord en ondersteund worden, werkt dit ontmoedigend en dit straalt uit naar andere gebieden en de sector."*

6. Reflectie

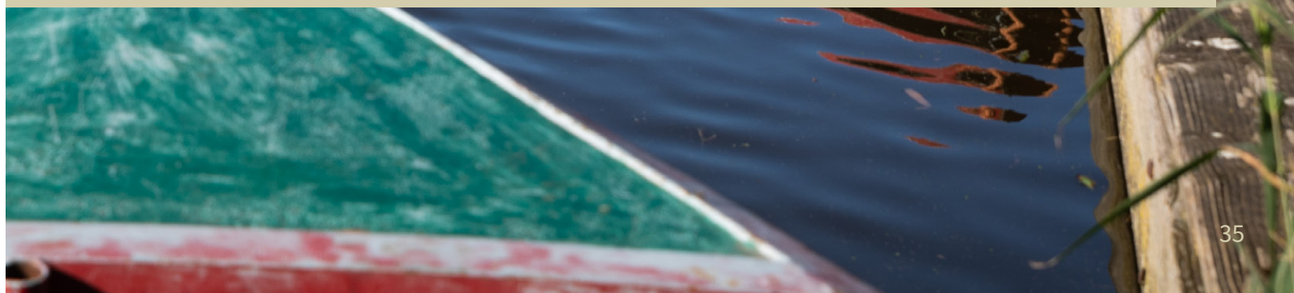

6.1 Reflectie op de gekozen strategie

De ervaringen in Bergen laten zien dat transitie pas werkelijk op gang komt wanneer ondernemers handelingsperspectief ervaren. Zolang veranderingen vooral worden gepresenteerd als verplichting of verlies, is de kans groot dat zij verlammend werken. Een gebiedsproces dat ruimte biedt voor perspectief, vrijwilligheid en praktische verkenning vergroot daarentegen de bereidheid om mee te bewegen.

Dat betekent niet dat regels of doelen onbelangrijk zijn, maar wel dat zij alleen effectief worden wanneer zij verbonden zijn met een realistisch toekomstbeeld en met concrete mogelijkheden voor ondernemers om stappen te zetten. Zonder dat perspectief worden beleidsdoelen al snel ervaren als abstracte druk van buitenaf.

Een belangrijke conclusie is daarom dat verandering niet alleen rationeel, maar ook relationeel en motiverend moet worden benaderd. Mensen komen pas in beweging wanneer zij niet alleen begrijpen wat er gevraagd wordt, maar ook voelen dat er ruimte, richting en betekenis in die verandering zit.

Vertrouwen is daarbij een randvoorwaarde. Zonder voldoende vertrouwen tussen gemeente, ondernemers en andere betrokkenen komt gezamenlijke actie moeilijk van de grond. Vertrouwen ontstaat geleidelijk, vraagt om zorgvuldige omgang met afspraken en verwachtingen, en kan snel beschadigd raken wanneer het proces als onduidelijk of eenzijdig wordt ervaren.

Juist in gebiedsprocessen, waarin uiteenlopende belangen en lange tijdshorizonten samenkomen, is die relationele basis essentieel. De kwaliteit van de samenwerking bepaalt in sterke mate wat inhoudelijk mogelijk wordt.

Een tweede reflectiepunt is de vraag met wie je het proces opbouwt. In veel verandertrajecten wordt gewerkt met een beperkte groep koplopers. In Bergen is daar bewust niet exclusief voor gekozen. De insteek was om alle ondernemers die wilden meedenken ruimte te geven om deel te nemen, juist om een breder beeld te krijgen van verschillen in mogelijkheden, tempo en bereidheid.

Die keuze maakt het proces complexer, maar levert ook een rijker inzicht op in de werkelijkheid van het gebied. Niet alleen koplopers, maar ook twijfelaars en boeren die geen ruimte hebben of ervaren om te veranderen maken zichtbaar welke structurele voorwaarden nodig zijn om een bredere beweging mogelijk te maken.

Daarmee laat de casus zien dat een brede, inclusieve benadering meer tijd en geduld vraagt, maar ook beter aansluit bij het doel van een gebiedsproces als collectief leer- en ontwikkeltraject.

Bijlagen

Bijlage 1 Vragenlijst

Inleiding

Vorig jaar hebben we in de BUCH een verkenning gedaan over natuurinclusieve en/of kringloop landbouw. Hier kwam oa uit voort dat ondernemers best stappen willen zetten en daarbij een faciliterende of stimulerende rol van de gemeente vragen. Vanuit de gemeente willen we kijken hoe we die rol zouden kunnen invullen of welke instrumenten we kunnen inzetten om natuurinclusieve landbouw te stimuleren. Het doel van de provincie, rijk en EU is immers dat alle grondgebonden landbouw in 2030 natuurinclusief is. In het nieuwe PPLG staat: Onze belangrijkste doelstelling is het voltooien van een transitie naar kringlooplandbouw in 2040.

We willen in de polders (Egmondermeer en Bovenpolder) samen met de ondernemers kijken naar de opgave die er ligt, welke wensen de ondernemers hebben en welke instrumenten de gemeente kan inzetten. Keukentafelgesprek, gezamenlijke sessie over het gebied, evt. met kennissessie. Aantal ontwerpen uitwerken en bespreken, naast individuele stappen per bedrijf. Inzet van expertise WUR/LBI.

In dit gesprek, eerst wat feiten over bedrijf en gemaakte keuzen en wensen voor de toekomst. Dan kijken naar de polder en de omgeving.

Onderdelen voor vragenlijst

Eerst algemene bedrijfsvragen om beeld van het bedrijf te krijgen:
Bedrijfsstructuur en technische gegevens (niet zo vragen, maar later invullen)

	Huidige situatie	Wens/kans/noodzaak	Toelichting
Grondsoort			
Areaal			
Grasland			
Bouwland ruwvoer			
Bouwland krachtvoer			
Overig			
Totaal areaal			
Waarvan eigendom			
Waarvan pacht			

Veestapel	Huidige situatie	Wens/kans/noodzaak	Toelichting
Melkkoeien			
Jong vee			
Stieren			
Overig rundvee			
Overig vee			
Melkproductie	**Huidige situatie**	**Wens/kans/noodzaak**	**Toelichting**
Totaal geproduceerde kg melk			
Melk productie per koe			

Kunt op de kaart de percelen aanwijzen?

Hoe groot is de huiskavel?

Wat is eigendom en wat is gepacht. Van wie, soort pacht en gaat dat goed?

Wat is uw bedrijfsvorm?

Maakt u gebruik van vreemde arbeid?

Wat zijn voor u belangrijke elementen in uw bedrijfsvoering? Waar stuurt u op?

Graslandbeheer: maaibeheer, soortenrijkdom,

Bouwland rotatie: welke voedergewassen? Wat is aandeel in tot oppervlakte?

Koeien: welk ras? Bevalt het? Wat is uw fokbeleid? Op welke aspecten/eigenschappen is uw fokbe-leid afgestemd?

Wat voor stal heeft u, uit welk jaartal? bent u daar tevreden mee?

Heeft u grote investeringen gepland?

Mest: aan- en afvoer? Hoe bekijkt u mest? Wat is uw mestbeleid? Stikstofoverschot?

Erfbetreders: loonwerker? Adviseur? Voerleverancier? Dierenarts? Bank? Geven zij u veel advies? Of wint u zelf advies in bij andere partijen?

Aan wie levert u de melk en/of vlees?

Indien RFC: meedoen aan On the way to Planet proof?
Voorwaarden:

- Beheer biodiversiteit:10%-15% kruidenrijk grasland en 10-15% natuur.
- Gewasbeschermingsmiddelen: Geen inzet meer van glyfosaat, insectenverdelgings- en ontwormingsmiddelen
- Eiwit eigen land: 70% van eigen land.
- Blijvend grasland: 55-60 %

Indien Cono: kringloopwijzer, hoe bevalt dat?

Lid van ANV WLD?
Zo ja, waarom en welke pakketten en bevalt het? Zo nee, waarom niet?

Welke partij vindt u dat het voortouw moet nemen om de bedrijven te stimuleren en/of ondersteunen om te verduurzamen?

Welke onderdelen van verduurzamen vindt u belangrijk?

- Klimaat (CO_2 vastleggen, emissies)
- Biodiversiteit
- Dierenwelzijn
- Weidegang

<u>En voor welke maatregelen staat u open en onder welke voorwaarden? Voorbeelden in de tabel</u>

Thema	Maatregel	Mening
Grondgebondenheid	maximaal 2 GVE/ha veebezetting afgestemd op draagkracht grond	
Weidegang	minimaal 12 uur weidegang van 15 maart tot 15 november	
Blijvend grasland	minimaal 80% blijvend grasland (CO_2 vastlegging, os verhoging, N levering en waterregulatie)	
Gezonde bodem	Stimuleren bodembiologie	
Gewasvariatie	gebruik kruidenrijk grasland grasklaver	
Milieu	minder gebruik kunstmest en krachtvoer en bestrijdingsmiddelen verlagen ammoniak emissie verhogen stikstofefficientie nutrientenkringloop sluiten	
Biodiversiteit	Aandeel natuur-en landschapselementen 10% Maatregelen weidevogels	
Water	Oever Grondwaterstand KRW	

Toekomst

Heeft u een opvolger?

Hoe ziet hij/zij de toekomst van het bedrijf? Wat is de bedrijfsstrategie?
In termen van Verbreding, vergroting, meer agrarisch natuurbeheer, verplaatsing, ……..

Wat is er nodig om het bedrijf economisch gezond te houden?

Wat zijn de kansen en belemmeringen?

Denkt u na over nevenactiviteiten?

Omgeving / polder

Hoe beschouwt u de omgeving? Wat vindt u mooi?

Wat is er nodig om de polder mooi te houden?

Werkt u samen met anderen in de omgeving? Zou u dat willen? Op welk gebied?

Wat zou u graag aan de omgeving laten zien? Waar bent u trots op?

Als er twee foto’s worden gemaakt van u of het bedrijf, wat of wie zou daar dan op moeten en waarom?

Eventueel dit plaatje voorleggen om gesprek te vergemakkelijken of ipv tabel nil

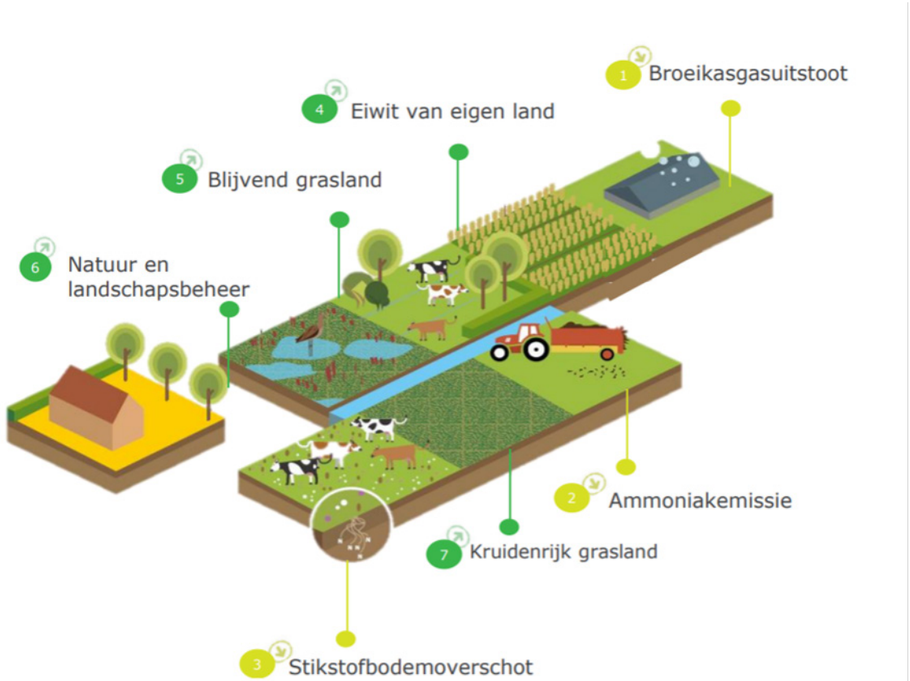

Bijlage 2

We hebben de volgende lezingen georganiseerd in het museum Kranenburgh voor de raad, college, inwoners en de boeren. De veehouders hadden de eerste twee lezingen al gezien, behalve de le-zing over weidevogels. Aan het begin van de lezingen hebben we uitgelegd dat we in het ge-biedsproces een complexe puzzel proberen te leggen waarbij het uitgangspunt is dat de veehouder een verdienmodel heeft het landschap beheert in evenwicht met natuur, water en sociale aspecten. We hebben het publiek uitgenodigd mee te leren. We hebben bij de lezingen bewust alleen mogelijk-heden en meningen in kaart gebracht maar geen conclusies getrokken. In het begin stadium van het gebiedsproces is het vooral belangrijk te inventariseren en te luisteren. Als je te snel in oplos-singen en conclusies gaat praten, heb je de kans dat je zoveel weerstand creëert dat het proces mislukt. Je moet eerst heel goed luisteren en alles in kaart brengen, pas als heb gebied gezamenlijk een visie heeft gevormd kan je wellicht conclusies gaan trekken.

Lezing 1: Landschap, ecologie en cultuurhistorie

We hebben de lezing over de landschap en ecologische analyse die de boeren al hadden gezien nu voor een breed publiek gehouden en gecombineerd met een presentatie over de cultuurhistorie van de Egmondermeer van een betrokken ambtenaar (Steven Kalverdijk). De lezing trok, ondanks het soms technische verhaal en de complexe materie veel bezoekers; raadsleden, ambtenaren, inwo-ners, ook uit de Egmondermeer en agrariërs. De molenaar uit het gebied vertelde een mooie anek-dote en er werden verhalen uitgewisseld over de historie en het landschap. We merkten bij deze lezing dat we meer tijd moesten reserveren voor het interactieve gesprek met de bezoekers van de lezing.

Lezing 2: Grond en herwaardering van grond

De tweede lezing was de lezing over grond en de herwaardering van grond (Peter de Ruyter). Hier-in liet Peter zien hoe bijzonder de Egmondermeer is voor het Nederlandse landschap. De lezing ging over het ontstaan van ons huidige manier van het inrichten van ons landschap en de behoefte aan de herwaardering van grond voor een toekomstbestendige landbouw. Daarna ging de lezing in op een voorbeeld van een gebiedsproces en werden instrumenten (zoals WILG) toegelicht. Omdat dit het belangrijkste thema uit het proces was, was het heel interessant dat er veel raadsleden en inwoners aansloten om mee te leren over dit thema.

Lezing 3: Weidevogels

De derde lezing ging over het belang van weidevogels in het gebied. Omdat dat niet een gevoelig thema is hebben we daar wel een discussie over verschillende stellingen gevoerd. Is het nog moe-lijk om weidevogels in de Egmondermeer te beschermen? Wat is daar dan voor nodig? We hadden drie sprekers uit verschillende invalshoeken, een veehouder die heel actief aan weidevogel beheer doet, stichting de Hoge Weide die op kleine schaal succesvol weidevogels beschermt en Water, Land en Dijken. We konden aan de hand van het voorbeeld van de Hoge Weide zien, dat ook op kleine schaal intensief weidevogelbeheer bij kan dragen aan de weidevogel stand, mits heel zwaar beheerd.